

Simon Malmenvall

Branje o Borisu in Glebu: **reprezentacija verskega in političnega zglada¹**

Narativni teksti

Različice hagiografskih zgodb o knežjih bratih Borisu in Glebu je mogoče najti v več vzhodnoslovanskih narativnih tekstih, napisanih v cerkvenoslovanskem jeziku, ki so v ruski literarnovedni tradiciji označeni z izrazom »boriso-gleb-ski cikel« (борисоглебский цикл). Skupino najzgodnejših pričevanj, nastalih ob koncu 11. ali na začetku 12. stoletja, tvorijo trije teksti: poročilo o Borisovi smrti, ki ga zaključuje posmrtni hvalilni govor (evlogija) v čast svetima bratoma, vključen v najstarejši staroruski letopis *Pripoved o minulih letih* oziroma njegov vnos za leto 1015; anonimna hagiografija *Pripoved, trpljenje in pohvala svetih mučeničkov Borisa in Gleba* (csl. Сказание, и страсть, и похвала, святую мученику Бориса и Глѣба); hagiografija meniha Nestorja iz Kijevisko-pečerske lavre *Branje o življenju in smrti blaženih strastotrpcev Borisa in Gleba* (csl. Чтение о житии и погублении блаженую страстотерпцю Бориса и Глѣба). Našteta najzgodnejša pričevanja o Borisu in Glebu poleg *Življenja Teodozija Pečerskega*, ki ga je v zadnji petini 11. stoletja sestavil že omenjeni menih Nestor, pomenijo tudi začetek domače, izvirne hagiografske produkcije v Kijeviski Rusiji.²

1 Pričujoče besedilo predstavlja predelano različico članka istega avtorja z naslovom »Narativni teksti o Borisu in Glebu med posredovanjem političnega zglada in tolmačenjem zgodovine«, ki je bil objavljen v *Slavistični reviji* 65 (2017), št. 2, 312–322.

2 Милютенко 2006, 10; 57–58; Сенюк 1993, 227; 400–403; Александров 2010, 351–352; Malmenvall 2017, 313.

Čeprav v ruskem in zahodnem zgodovinoписju ni splošno sprejetega stališča o času nastanka posameznih tekstov boriso-glebskega cikla, se večina raziskovalcev že od začetka 20. stoletja nagiba k mnenju, da je najstarejše poročilo o Borisovi smrti skupaj z evlogijo v čast svetima bratoma vključeno v *Pripoved o minulih letih*, žanrsko pa je bolj podobno (kratki) hagiografiji kakor letopisnemu vnosu. Letopisno poročilo je morda nastalo že pred prvo fazo kanonizacije Borisa in Gleba leta 1072 ter tako služilo kot apologija njune uradno še nep priznane svetosti. Verjetno drugi najstarejši in obenem po številu ohranjenih rokopisov – kar dvesto šestindvajset – najbolj razširjen izmed navedenih virov je anonimna *Pripoved, trpljenje in pohvala*. Razvrstitev besedila, še bolj pa slog pripovedi, nasičen z antitezami,³ izpovednimi monologi, biblijskimi odlomki in reminiscencami, priča o mojstrstvu hagiografa, ki mu je uspelo prikazati protislovno doživljanje čustev v človeški duši. Zagotovo ne najstarejši in morda celo najmlajši izmed zgoraj naštetih virov pa je Nestorjevo *Branje*, ki je tudi slogovno in idejno najbolj izdelan tekst v celotnem boriso-glebskem ciklu. *Branje* tvorita dva dela: hagiografija v ožjem smislu, ki je posvečena smrti knežjih bratov, in poročilo o čudežih kot začetku širjenja njunega kulta do sedemdesetih let 11. stoletja. Čeprav se *Branje* v dejstvih opira na anonimno *Pripoved, trpljenje in pohvalo*, je menih Nestor sestavil lastno, notranje zaključeno interpretacijo dogodkov. Od ostalih del boriso-glebskega cikla se omenjena hagiografija razlikuje zlasti po svoji poglobljeni zgodovinsko-teološki refleksivnosti in slogovni izpiljenosti. Najopaznejši literarni dosežek *Branja* je pri tem uravnoteženost med ekspresivno, z biblijskimi reminiscencami nasičeno pripovedjo in nezapletenimi stavčnimi zgradbami.⁴ V nadaljevanju je med navedenimi teksti posebej osvetljeno prav Nestorjevo *Branje*.

(Literarno)zgodovinsko ozadje

Boris in Gleb, krstno Roman in David,⁵ sta bila sinova kijevskega kneza Vladimirja Svjatoslaviča (980–1015), krstno Vasilija. Kijevski knez Vladimir je izhajal

3 Npr. Svjatopolk – Boris in Gleb, uboj – žrtev, hudičev naklep – božja milost, strah pred izgubo oblasti – strah pred prelivanjem krvi, minljivost zemeljske oblasti – neminljivost večnega življenja.

4 Милютенко 2006, 10–11; 57–58; 134; 141–142; 146; 161–164; 179–183; 249–250; 256–260; 269–277; Шахмагов 2001, 29–33; 53–54; 72–75; 385; 417–422; Senyk 1993, 227; 401–402; Müller 1967, xi–xvii; Подскальски 1996, 186–188; Hollingsworth 1992, XXXV–XXXVI; Щапов 2003, 197–199.

5 Vse do začetka 14. stoletja so se rojstna oziroma posvetna (po izvoru v veliki večini slovanska) imena staroruskih knezov običajno razlikovala od njihovih krščanskih (po izvoru povečini grških) imen, ki so jih dobili ob krstu. O knežjih imenih v Stari Rusiji gl. Литвина in Успенский 2006.

iz rodbine Rjurikovičev, ki je od druge polovice 10. stoletja vladala nad celotnim vzhodnoslovanskim ozemljem. Vladimir se kot vladar ni izkazal zgolj s svojimi uspešnimi vojaškimi pohodi oziroma ozemeljskimi osvojitvami, temveč je postal znan tudi kot »krstitelj« vzhodnih Slovanov. Ob koncu 10. stoletja, leta 988 ali 989, je namreč preko bizantinskega posredništva samostojno sprejel krščansko vero in jo razglasil za državno vero Kijevske Rusije.⁶ Nedolgo pred Vladimirjevo smrtjo leta 1015 je njegov sin Jaroslav, takratni knez v Novgorodu na severu staroruskega ozemlja, nastopil proti svojemu očetu in mu prenehal plačevati dajatve. Novgorod pa je kmalu zatem dosegla novica o Vladimirjevi smrti. Jaroslavu je uspelo prepričati Novgorodčane v boj za kijevski prestol, da bi bilo tako mogoče premagati Svjatopolka, starejšega sina pokojnega Vladimirja, ki je v vmesnem času prevzel oblast nad Kijevom in dal umoriti svoja mlajša brata Borisa in Gleba.⁷ To je povzročilo spor med Vladimirjevimi potomci, ki se je razplamtel v prvo dinastično vojno krščanskega obdobja Stare Rusije. Leta 1019 je Jaroslav dokončno premagal Svjatopolka v bitki pri reki Altii vzhodno od Kijeva. Po porazu je Svjatopolk zbežal neznan kam. Zahvaljujoč svoji zmagi v bitki pri Altii, je Jaroslav zavladal nad zahodnim delom Kijevske Rusije, leta 1036, po smrti brata Mstislava, pa je svojo oblast razširil na celotno starorusko ozemlje.⁸

Literarna podoba svetih knežjih bratov, navzoča v različnih tekstih boriso-glebskega cikla, se je izoblikovala približno sto let po njuni smrti, na prehodu iz 11. v 12. stoletje. Zanj je značilno prepletanje religiozne in politične motivacije lastnega časa.⁹ Namesto trpljenja za vero oziroma smrti v rokah nekristjanov, ki je bila predpogoj pri kanonizacijah »klasičnih« mučencev iz prvih stoletij krščanstva, sta Vladimirjeva sinova svetost dosegla skozi zavrnitev upiranja zlu z nasiljem in brezpogojno spoštovanje volje starejšega brata Svjatopolka. Veličina njunega podviga je bila torej v odpovedi minljivi zemeljski oblasti oziroma slavi, posnemanju zgleda Jezusa Kristusa, ki je krog nasilja prekinil s prostovoljnim sprejetjem smrti na križu, in spoštovanju načela o brezpogojni podreditvi starejšemu v rodbini. Starešinsko načelo je od sredine 11. stoletja predstavljalo – dejansko sicer neupoštevan – temelj politične ureditve v Kijeviski Rusiji. Skupaj s poudarjanjem prednosti »nebeških« dobrin pred zemeljskimi in svojevrstno sakralizacijo starešinskega načela je literarna podoba Borisa in Gleba kazala tudi na legitimnost Jaroslavove vladavine. Premagani Svjatopolk je bil namreč diskreditiran kot bratomorilec, Jaroslav

6 Malmenvall 2015, 184–90; Ostrowski 2004, 1020–1027; Malmenvall 2017, 313–314.

7 Malmenvall 2015, 190–191; Malmenvall 2017, 314.

8 Malmenvall 2015, 191–192; Senyk 1993, 225–228; Malmenvall 2017, 314.

9 Senyk 1993, 231–233; Malmenvall 2017, 314.

pa je bil prikazan kot zaščitnik in nadaljevalec Vladimirjeve dediščine.¹⁰ V boriso-glebskem ciklu se odražajo splošne značilnosti staroruske literature kijevskega obdobja oziroma njenega »monumentalnega historizma«. Omenjeni idejno-literarni sistem opredeljuje religiozno in hkrati patriotsko samoosmišljanje nedavne vzhodnoslovanske zgodovinske izkušnje v kontekstu svetovne zgodovine in v luči božje previdnosti. Sinteza religioznega in patriotskega se pri Borisu in Glebu kaže predvsem v tem, da jima je pripisana vloga »nebeških zaščitnikov« Stare Rusije, še posebej v odnosu do njene politične (ne)enotnosti od sredine 11. stoletja naprej.¹¹

Vsebina *Branja*

Nestorjevo *Branje* se pričinja z obsežnim historiozofskim uvodom, v katerem hagiograf našteva poglobitve duhovne dogodke od stvarjenja sveta do svoje lastne sodobnosti. Uvod odraža splošno razširjeno srednjeveško krščansko prepričanje o svetovnem zgodovinskem procesu, ki predstavlja boj med dobrim in zlom, Bogom in hudičem, kjer pa Bog izide kot končni zmagovalec.¹² V tem pogledu se kot najpomembnejši dogodek v zgodovini Stare Rusije kaže uradno sprejetje krščanstva pod Vladimirjem Svjatoslavičem.

Tako se je tudi temu Vladimirju prikazal Bog, da bi postal kristjan, dobil je ime Vasilij. [...] Poslušajte o čudežu, napolnjenim z milostjo, kako tisti, ki je včeraj vsem zapovedoval prinašati žrtve malikom, danes ukazuje krst v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha. Včeraj ni vedel, kdo je Jezus Kristus, danes pa je njegov oznanjevalec, včeraj se je imenoval helen¹³ Vladimir, danes pa se imenuje kristjan Vasilij. V Rusiji se je pojavil drugi Konstantin.

Po uradnem pokristjanjenju sta Boris in Gleb, dve »svetli zvezdi« rodbine Rjurikovičev, postali žrtvi oblastiteljnega Svjatopolka, v čigar srce je »vstopil hudič«, ki ni mogel sprejeti oslavitve poganstva na račun krepitve krščanstva.

10 Podlesnik 2009, 33–34; Malmenvall 2017, 314.

11 Лихачёв 1997a, 8–10; Лихачёв 1997b, 529; Malmenvall 2017, 314.

12 Успенский 2000, 48–49; Hollingsworth 1992, XXIII; XXXIV–XXXV; Malmenvall 2017, 315.

13 V cerkvenoslovanskem izvirniku se na tem mestu nahaja izraz »Helen« (csl. *елун*) oziroma po smiselnem prevodu »Stari Grk«, ki se navezuje na predkrščansko antično grško kulturo. Vzhodnoslovanska poganska preteklost je na tak način vzporejana in skorajda izenačena s starogrško. Omenjena podrobnost predstavlja enega izmed primerov staroruskega posnemanja in prilagajanja bizantinskih (»grških«) vzorcev na področju konceptov in predstav, povezanih s krščansko vero in osmišljanjem zgodovine.

Ali ne vidite, bratje, neusmiljenosti prekletega? Ali ne vidite, da se je razodela neusmiljenost drugega Kajna? Pravijo, da ko je Kajn razmišljal, kako ali na kakšen način bi umoril svojega brata Abela, ni vedel, kako se zgodi smrt. In tako mu je sovražnik hudič spečemu ponoči razkril, kako se izvrši umor. Ko je vstal, je ubil svojega brata Abela, kakor je videl v spanju. Tudi temu [Svjatopolku] se je razkrilo nekaj podobnega. Razmišljal je namreč, kako in na kakšen način bi umoril svojega brata Borisa. In sovražnik je položil zlo v njegovo srce, da bi naročil, naj ga umorijo na poti.

Kakor je v Stari zavezi hudič uspel prepričati ljudi, naj se klanjajo malikom in ubijajo preroke, tako je tudi v času in prostoru Kijevske Rusije prepričal Svjatopolka, naj izvrši bratomor, tj. uboj dveh nedolžnih bratov Borisa in Gleba kot dveh staroruskih likov, ustrežajočih starozavezni podobi pravičnega Abela. Svjatopolk, staroruski Kajn, je svojo dušo izročil določenemu maliku, maliku oblastiželjnosti, ki mu je pretrgal odnos z Bogom in njegovimi brati. Na podlagi takšnega pojmovanja Nestor dejanja Borisa in Gleba simbolno vzporeja z odrešilno in prostovoljno Kristusovo daritvijo na križu. Takšno pojmovanje mučeništvu knežjih bratov podeljuje poseben zgodovinski in duhovni pomen. Nedavna zgodovinska izkušnja Kijevske Rusije je na tak način umeščena v biblijski kontekst božje previdnosti. Glede na Prvo Mojzesovo knjigo (Genezo) se zgodovina človeštva po izgonu iz raja pričinja s Kajnovim ubojem brata Abela – podobno se tudi zgodovina Kijevske Rusije po uradnem pokristjanjenju pričinja s Svjatopolkovim zločinom in svetostjo Borisa in Gleba.¹⁴

Zadnje dneve Borisovega življenja Nestor opisuje izrazito vzneseno, pri čemer najpomembnejšo vlogo igrajo svarila Borisovega vojaškega spremstva oziroma njegovih družinikov pred Svjatopolkovimi namerami.

»Blagoslovljen bodi Bog! Ne odidem, ne zbežim od tod, prav tako se ne bom zoperstavil svojemu starejšemu bratu, temveč kakor je Bogu po volji, tako naj bo. Raje umrem tukaj kakor v drugi deželi.« Zatem so mu odgovorili vojščaki, ki so bili z njim in z njim hodili na bojne pohode – bilo jih je do osem tisoč, vsi pod orožjem –, rekoč: »Mi, o, vladar smo po tvojem blagem očetu dani v tvoje roke. Šli bomo bodisi s teboj bodisi sami in tako tega [Svjatopolka] s silo izgnali iz mesta, tebe pa bomo povedli, kajti pred nas te je postavil tvoj blagi oče.« Ko je to slišal blaženi, resnično usmiljen, ki je zanje skrbel kakor za svoje brate, jim je dejal: »Ne, moji bratje, ne, očetje, ne jezite na

14 Милютенко 2006, 258–260; Успенский 2000, 32–35; 38–39; 47; Подскальски 1996, 195; Malmenvall 2017, 315.

tak način mojega gospoda brata, sicer vas bo začel zasledovati. Bolje je namreč, da umrem jaz sam kakor toliko duš. Povrhu vsega se starejšemu bratu ne smem upirati, sicer ne ubežim božji sodbi. Prosim vas, moji bratje in očetje, odidite na svoje domove, jaz pa grem, padel bom pred noge svojega brata. Morda se me usmili, če me vidi, in me ne umori. Zelo vas prosim.«

Družiniki pred kneza postavljajo dve izbiri – bodisi beg bodisi oborožen odpor. Boris družinikov ne upošteva in sprejme svojo lastno rešitev, tj. žrtvovanje samega sebe za preprečitev nadaljnjega prelivanja krvi in ohranitev življenja nedolžnih ljudi. Zatem Boris odpotuje v Kijev, da bi se podredil Svjatopolkovi volji. Borisa kmalu dohitijo morilci, ki jih je poslal Svjatopolk, in ga skupaj z enim izmed njegovih služabnikov prebodejo s kopji. Nato Borisovo telo prenesejo v mesto Višgorod severno od Kijeva in ga pokopljejo ob tamkajšnjo cerkev svetega Bazilija [/Vasilija].¹⁵

V skladu z *Branjem* se ob smrti Vladimirja Svjatoslaviča njegov mlajši sin Gleb nahaja v Kijevu. Ko Gleb prejme novico o tem, da Svjatopolk namerava umoriti Borisa, se odloči zbežati proti severu k »drugemu bratu«, najverjetneje novgorodskemu knezu Jaroslavu. Po Borisovi smrti Svjatopolk svojim vojščakom ukaže zasledovati bežečega Gleba in ti ga kmalu ujamejo v čolnu.¹⁶ Glebovi družiniki so, kakor v Borisovem primeru, pripravljeni braniti svojega kneza. Gleb pa jim naroči, naj se umaknejo k rečnemu bregu in ga pustijo samega. Morilci, ki jih je poslal Svjatopolk, prevzamejo čoln in takoj zatem ukažejo Glebovemu kuharju, naj mu prereže vrat. V zadnji molitvi pred smrtjo Gleb svojo usodo primerja s pravičnim Zaharijo iz Stare zaveze, ki je bil umorjen pred oltarjem v jeruzalemskem templju.¹⁷

»Moj Gospod Jezus Kristus, sliši me v tej uri in me naredi vrednega, da se pridružim tvojim svetim. Tako, o, Vladar, kakor je bil v starih časih na ta dan pred tvojim žrtvenikom zaklan Zaharija,¹⁸ tako sem sedaj jaz zaklan pred teboj, Gospod. Toda, Gospod, Gospod ne spominjaj se mojih preteklih prestopkov, temveč reši mojo dušo, da je ne omadežuje hudobna svetloba nasprotnikov, temveč da jo sprejmejo tvoji sveti angeli, kajti ti si Gospod, moj Odrešenik. Tem pa, ki to

15 Милютенко 2006, 262–265; Malmenvall 2017, 316.

16 Nestor ne posreduje natančnih podatkov o kraju ujetja. Glede na ostale tekste boriso-glebskega cikla je bil Gleb najverjetneje ujet nedaleč od Smolenska, kjer se reka Smjadina izliva v Dneper.

17 Милютенко 2006, 261; 265–267; Подскальски 1996, 195; Успенский 2000, 36–39; Malmenvall 2017, 316.

18 Prim. Mt 23,25.

počnejo, odpusti. Kajti ti si resnični Bog, tebi slava na veke. Amen.« Ko je sveti Gleb to rekel, je zgoraj omenjeni kuhar šel na kolena, svetemu zaklal glavo in mu prerezal grlo. In tako je sveti Gleb svojo dušo izročil v božje roke.

Svetost in politika

Med vzhodnoslovanskimi srednjeveškimi svetniki kult Borisa in Gleba ni bil zgolj najbolj razširjen, temveč se je pojavil že v najzgodnejšem obdobju krščanske Stare Rusije. Prvi korak do uradne kanonizacije knežjih bratov, ki je bil sprva omejen na ljudsko čaščenje, se je zaključil s potrditvijo kijevskega metropolita Georgija leta 1072. Leta 1115 pa se je zgodil naslednji korak, ki je pomenil dokončno kanonizacijo knežjih bratov. Takrat so bile njune relikvije prenesene v novo cerkev v Višgorodu, posvečeno knežjima bratoma.¹⁹ Kot svetnika sta Boris in Gleb spadala v kategorijo strastotrpcev (csl. *страстотрпыцы*). Izraz strastotrpec v pravoslavnem svetu označuje posebno vrsto svetnikov, za katere je značilna mučeniška smrt – toda ne mučeništvo kot posledica sovraštva do krščanske vere same po sebi, temveč dejanj kristjanov samih, navadno v povezavi z njihovimi političnimi ali materialnimi interesi.²⁰

Kult Borisa in Gleba je politični pomen pridobil šele na začetku 12. stoletja, tj. v obdobju skorajda stalnih dinastičnih sporov in od tod izhajajočih delitev ozemlja Kijevske Rusije na posamezne polsamostojne kneževine. Od takrat naprej sta Boris in Gleb v zavesti vzhodnoslovanskih piscev in cerkvenih dostojanstvenikov vse bolj začela igrati vlogo nebeških priprošnjikov rodbine Rjurikovičev in svetih zaščitnikov domovine. Najizrazitejši primer naraščajočega političnega pomena kulta knežjih bratov se nahaja v *Pripovedi o minulih letih* in Nestorjevem *Branju*.²¹ Duhovne zasluge svetih bratov v odnosu do domovine so v *Pripovedi* povzete na sledeč način:

V neskončni radosti in v neizrekljivi svetlobi prebivata pri Vladarju nad vsemi cesarji, deleč zdravilne darove Ruski zemlji. [...] In vidva sta priprošnjika Ruske zemlje in svetilnika, ki sijeta na svet, in prosita Boga za svoje ljudi. Zato smo tudi mi dolžni dostojno

19 Милютенко 2006, 5; 54–55; 58; 279–82; Hollingsworth 1992, XXVI–XVII; Ужанков 2000, 32–38; 45–46; Malmenvall 2017, 317.

20 Malmenvall 2015, 205; Kossova 1997, 73–76; Malmenvall 2017, 317.

21 Милютенко 2006, 5; 271–272; 279–280; Hollingsworth 1992, XIV–VI; XXVII–XI; LV–VI; Подскальски 1996, 70–71; 436; Malmenvall 2017, 317.

hvaliti Kristusova strastotrpca, zvesto moleč k njima, rekoč: »Radujta se, Kristusova strastotrpca, priprošnjika Ruske zemlje, vidva namreč dajeta ozdravljenje tistim, ki k vama prihajajo z vero in ljubeznijo. Radujta se, nebeška prebivalca, v mesu sta bila angela, enako misleča služabnika, ena četa, enodušna v svetosti, zato vsem trpečim dajeta ozdravljenje. Radujta se, božje modrosti polna Boris in Gleb, ki pritekata kakor iz vodnjaka življenje prinašajoče vode ozdravljenja, vernim ljudem pritekata kakor ozdravljenje. Radujta se, bleščeči luči kakor svetloba, ki z lučjo ozarja vso Rusko zemljo, vselej odganjajoča temo z razodevanjem neomajne vere.«²²

V skladu s *Pripovedjo* in Nestorjevim pojmovanjem v njegovem *Branju* svetniški zgled Borisa in Gleba dobiva značaj političnega poduka, ki naslavlja nemoralno ravnanje nekaterih staroruskih knezov s konca 11. in začetka 12. stoletja. Pri svojih bojih za oblast so namreč pogosto bežali v sosednje dežele, nato pa so se vračali v domovino skupaj s tujimi vojskami, s pomočjo katerih niso premagovali zgolj svojih sonarodnjakov, temveč istočasno tudi pripadnike lastne knežje rodbine.²³ Iz tega razloga Nestor izraža globoko spoštovanje do Borisa in Gleba, poudarjajoč njuno zvesto izpolnitev tako religiozne kot tudi patriotske dolžnosti. Še več, različne zgodbe o svetih knežjih bratih je mogoče zanesljivo interpretirati kot poziv staroruskim knezom, naj prenehajo z bratomornimi spori in podredijo svoje osebne interese blaginji skupne domovine, tj. Kijevske Rusije.²⁴

Zgodba o Borisu in Glebu je v staroruskih literarnih delih, zavesti elite in na ravni kulta strastotrpcev doživela tolikšen odmev predvsem zaradi svoje umeščenosti v simbolno občutljiv zgodovinski kontekst in tako dobila značaj politične teologije. Smrt Borisa in Gleba namreč sodi v čas prvega dinastičnega spopada po uradnem sprejetju krščanstva – torej znotraj vsaj deklarativno že krščanske (veliko)knežje rodbine, med potomci »krstitelja« Vladimirja Svjatoslaviča, ki bi morali po tedaj veljavnih normah dajati še poseben zgled sloge in krepostnega krščanskega življenja. Zločinski uboj knežjih bratov, ki ga Svjatopolk povrh vsega ni zagrešil v (enakovrednem) boju, temveč z zvijačo in s pomočjo poslanih morilcev, je očitno nasprotoval vsemu, kar je Cerkev na

22 Ostrowski 2004, 1098–1104. Prim. tudi Glaser 2015, 87–88.

23 Knez Izjaslav Jaroslavič je na tak način ravnal dvakrat: leta 1069 in 1077, ko je osvojil Kijev s pomočjo poljske vojske. Leta 1079 pa je Staro Rusijo napadel knez Roman Svjatoslavič, čigar zavezniki so bili stepski konjeniki Polovci (Kumani) – Roman Svjatoslavič je naposled prevzel oblast v Černigovu, severovzhodno od Kijeva.

24 Милютенко 2006, 270; 273–277; Senyk 1993, 232–234; Подскальски 1996, 70–71; 436; Успенский 2000, 42; Malmenvall 2017, 317–318.

etičnem področju želela doseči v družbi novo pokristjanjene državne tvorbe. Odsotnost didaktične in obenem teološko utemeljene obsodbe tega zločina, ki se sicer izraža s pohvalo ravnanja Borisa in Gleba, bi tako pomenila nevaren precedens za številne prihodnje generacije – zgodbo o knežjih bratih je mogoče razumeti kot glas vesti v kontekstu takratnih odnosov med staroruskimi knezi, ki niso bili natančno pravno urejeni, temveč jih je na splošni ravni uravnavala ideja starešinstva, združena s krščanskim idealom bratske ljubezni.²⁵ Pomena svarila pred dinastičnimi spopadi ter posledično nespoštovanjem ljubezni do bližnjega se je očitno zavedal že veliki knez Jaroslav Modri. Po *Pripovedi* je pred smrtjo k sebi poklical svoje sinove in jih pozval, naj »Ruski zemlji« vlada-jo v pobožnosti, bratski ljubezni in spoštovanju starejšega v rodbini – v danem primeru Izjaslava, Jaroslavovega naslednika na kijevskem prestolu.²⁶

Teksti boriso-glebskega cikla kot zaključena idejna celota prinašajo tudi globoko refleksijo o položaju Kijevske Rusije v skupnosti takratnih krščanskih ljudstev in državnih tvorb, zlasti v odnosu do Bizantinskega cesarstva, nje-nega duhovnega »učitelja«, katerega kulturni zgled in mednarodni ugled je Vladimirja Svjatoslaviča spodbudil k sprejetju krščanske vere. Ena izmed ključnih prvin, opazna v vseh tekstih boriso-glebskega cikla, je prisotnost mnoštva biblijskih citatov, parafraz in reminiscenc. Stalne vzporednice z biblijskimi osebnostmi in dogodki kažejo na željo takratnih vzhodnoslovan-skih piscev, da bi razsežnost božje previdnosti potrdili tudi v okviru nedavne staroruske zgodovinske izkušnje. Mučeništvo Borisa in Gleba je na tak na-čin razumljeno predvsem kot zgodovinsko in geografsko pogojena ponovna uresničitev starozavezne zgodbe o Kajnu in Abelu. Od tod je zgodovinska usoda Kijevske Rusije predstavljena kot povsem vključena v svetovni proces zgodovine odrešenja²⁷ in polnopravni oziroma enakovredni del krščanskega sveta. V odnosu do ostalih krščanskih državnih tvorb je staroruska elita svojo domovino – ne glede na razmeroma pozno sprejetje krščanstva – dojemala kot duhovno »zrelo« in posledično enakovredno. Od tod izhaja tudi pou-darjanje dejstva, da je načelo ljubezni do sovražnikov močno vplivalo prav na dejanja predstavnikov knežje elite. Poudarjanje tega dejstva priča o dveh namerah: prvič, na opozarjanje o naraščajočem pomenu nedavno sprejetih krščanskih etičnih vrednot na področju (pre)oblikovanja družbene zavesti skozi moralni zgled junaške odločitve, ki sta jo sprejela Boris in Gleb; drugič,

25 Malmenvall 2017, 317; Толочко in Толочко 1998, 135–136; Федотов 1990, 44.

26 Ostrowski 2004, 1270–1280; Толочко in Толочко 1998, 136–137. Prim. tudi Glaser 2015, 101.

27 O konceptu zgodovine odrešenja v kontekstu Kijevske Rusije gl. Malmenvall 2015; Ostrowski 2011; Ричка 2005.

o religiozni argumentaciji legitimnosti in celo svojevrstni sakralizaciji rodbine Rjurikovičev, iz katere sta izhajala prva staroruska svetnika. Na tak način Boris in Gleb simbolno označujeta začetek krščanske zgodovine Stare Rusije, neločljivo povezane s takrat cenjenim konceptom zgodovine odrešenja, ki se nanaša na celotno človeštvo.²⁸

Strastotrpci in srednjeveška Evropa

V kontekstu zgodovine srednjeveške Evrope kult Borisa in Gleba ne predstavlja kake izolirane epizode ali izrazite vzhodnoslovanske posebnosti, temveč tvori neločljiv del določenega kulturnega pojava lastnega časa. Na prehodu iz prvega v drugo tisočletje je bilo čaščenje kraljev ali knezov, ki so jih ubili kristjani sami (njihovi sorodniki ali podaniki), splošna značilnost severnih in vzhodnih predelov Evrope oziroma takratne evropske periferije – Anglije, Skandinavije, Stare Rusije, Češke. Gre za območja, kjer je krščanska vera pomenila opazno družbeno-kulturno novost. Vse tovrstne svetnike opredeljujejo zelo sorodne, skorajda enake značilnosti: v smrtni nevarnosti se niso odločili za maščevanje svojim sovražnikom ali nadaljevanje dinastičnih spopadov, temveč so raje izbrali prostovoljno smrt oziroma samožrtvovanje za ohranitev miru v svojih domovinah. Srednjeveški sodobniki so svete strastotrpce navadno dojemali kot nosilce novega ideala krščanskega vladarja in simbole preloma z nedavno pogansko preteklostjo. Pri obravnavi tematike strastotrpcev so pisci iz periferij srednjeveške Evrope povzdigovali posebno vrsto žrtvovanja po zgledu Jezusa Kristusa kot prekinitev kroga nasilja, ki nedolžni žrtvi odpira vstop v »nebeško kraljestvo«.²⁹

Raziskovalci vzhodnoslovanske srednjeveške kulture mučeništvo Borisa in Gleba navadno vzporejajo z nasilno smrtjo češkega kneza Venčeslava (Václava) in njegove babice Ljudmile – oba sta živela v prvi polovici 10. stoletja. Vzporednica med Borisom in Venčeslavom je bila očitno prepoznana že pri staroruskih piscih samih, saj se neposredno pojavlja tako v anonimni *Pripovedi in trpljenju* kot tudi v Nestorjevem *Branju*.³⁰ Kljub temu mučeniška smrt Venčeslava in Ljudmile še zdaleč ni edina, ki bi jo bilo mogoče primerjati z

28 Malmenvall 2017, 318.

29 Милютенко 2006, 9; 14–15; 27–28; 31; 33–35; Klaniczay 2010, 288–289; 302–304; Antonsson 2010, 18; Malmenvall 2017, 318–319.

30 Милютенко 2006, 14; 18; 292; Senyk 1993, 398–400; Klaniczay 2010, 298–299; 303–304; Malmenvall 2017, 319.

zgodbo o Borisu in Glebu. Vredno je opozoriti še na usodo norveškega kralja Olafa II. Haraldsona (1016–1028), ki je krščanstvo kot državno vero uvedel na Norveškem. Kralj je umrl leta 1030 v bitki pri Stiklestadu ob zaroti, ki so jo pripravili uporni plemiči. Do Olafove kanonizacije je prišlo pod njegovim sinom Magnusom Dobrim (1035–1045), govornice o čudežnih ozdravitvah nad Olafovim grobom pa so se začele širiti že takoj po njegovi smrti. Svetništvo norveškega kralja je leta 1164 na ravni celotne Katoliške cerkve potrdil papež Aleksander III. (1159–1181).³¹ V danem kontekstu je vredno upoštevati vsaj smrt in kanonizacijo Magnusa Erlendsona, jarla (grofa) na Orkneyskih otokih v sklopu Norveškega kraljestva. Jarla Magnusa je leta 1115 ubil njegov bratranec Hakon. Ko je Magnus izvedel o bratrančevi zaroti, se je odločil, da ne poseže po oboroženi oziroma nasilni obrambi in tako ohrani življenje svojih družinikov. Kakor Gleba je tudi Magnusa ubil njegov lastni kuhar. Tako kakor kijevski metropolit je tudi škof Wilhelm dvomil v svetost ubitega grofa. Od tod je mogoče upravičeno domnevati, da je lahko boriso-glebski cikel vsaj delno vplival na pisce sag in hagiografij o jarlu Magnusu Erlendsonu. Vezi med Skandinavijo (Švedsko, Norveško) in Kijevsko Rusijo so bile namreč od 10. do 13. stoletja stalne in raznovrstne. Na najvišji politični ravni so se odražale predvsem skozi sklepanje dinastičnih porok.³² Izhajajoč iz omenjenega, ne more biti izključena možnost skandinavske seznanjenosti s takrat sodobnimi staroruskimi literarnimi deli.³³ Še več, pojav kategorije strastotrpcev in obstoj literarnih vzporednic med hagiografijami o jarlu Magnusu in svetih staroruskih knežjih bratih je mogoče interpretirati kot sestavni del političnih in kulturnih medsebojnih vplivov na območju severne in vzhodne Evrope med 10. in 12. stoletjem.³⁴

Glede možnih zunanjih vplivov na nastanek kulta Borisa in Gleba velja izpostaviti dejstvo odsotnosti neposrednih vzporednic v bizantinski hagiografski tradiciji – od tod pa tudi nujnost upoštevanja širšega evropskega konteksta pri preučevanju čaščenja knežjih in kraljevih svetnikov. Različni raziskovalci so izvor morebitnih zunanjih vplivov iskali na različnih območjih tako vzhodnega

31 Милютенко 2006, 16; Antonsson 2010, 19–20; 22; Ommundsen 2010, 67; Klaniczay 2010, 300–301.

32 Konfesionalne razlike po razkolu med Katoliško in Pravoslavno cerkvijo leta 1054 niso odločilno vplivale na nadaljnji razvoj skandinavsko-staroruskih političnih in ekonomskih odnosov. V ospredju so bile vselej pragmatične koristi. O mednarodni politiki Kijevske Rusije gl. Назаренко 2001.

33 Милютенко 2006, 22–23; Antonsson in Garipzanov 2010, 7; Conti 2010, 194–195; Malmenvall 2017, 319.

34 Antonsson in Garipzanov 2010, 5; Malmenvall 2017, 319.

kot tudi zahodnega krščanskega sveta, zlasti na severnih in vzhodnih obrobjih srednjeveške Evrope, kjer je bilo čaščenje svetih vladarjev močno razširjeno. Vsa ta predvidevanja ne temeljijo toliko na zanesljivih neposrednih pričevanjih v (narativnih) tekstih, kolikor na možnostih vplivov, izpeljanih iz posrednih dokazov – povezanih s kulturnimi in literarnimi vezmi ali z razvitimi diplomatskimi stiki rodbine Rjurikovičev. Kljub posrednosti dokazov vrsta študij o značilnostih in literarno-teoloških reprezentacijah kulta Borisa in Gleba omogoča prepoznavanje pomenljivih vzporednic z dinastičnimi kulturi v evropskem srednjem veku. Odprto ostaja vprašanje, ali je obstoječe vzporednice primerneje interpretirati kot podobnosti, ki so na različnih območjih v približno istem obdobju vzniknile zaradi sorodnih družbenih razmer, ali pa kot (neposredno) prevzemanje zunanjih zgledov.³⁵ Kult Borisa in Gleba je bil v vsakem primeru prvenstveno pogojen z notranjim razvojem staroruske družbe in kulture. Nastanek kulta knežjih bratov namreč odraža specifično politično zavest v okviru staroruskega vladarskega etosa, kjer je soodvisnost med posameznim knezom in njegovimi družiniki tudi po uradnem pokristjanjenju ostala poglavitni mehanizem razreševanja notranjih rodbinskih sporov. Čaščenje Borisa in Gleba je tako pomenilo svojevrstno sakralizacijo vladajoče rodbine ter obenem vezi med knezom in družiniki. V hagiografijah so bili tovrstni odnosi osmišljeni glede na krščanske norme in kreposti – kot denimo miroljubnost, ponižnost in ljubezen do bližnjega. Tovrstni odnosi so istočasno dobili svoj lastni verski pomen ter tako izoblikovali širši zgodovinsko-teološki okvir (okvir zgodovine odrešenja), znotraj katerega so omenjene krščanske kreposti dosegle svojo potrditev.³⁶

Zaključek

Knežja brata Boris in Gleb predstavljata prva kanonizirana svetnika v zgodovini vzhodnih Slovanov. Glede na stališča srednjeveških piscev prostovoljna žrtev omenjenih bratov ni imela zgolj religioznega pomena – po svoji vključenosti v prvi staroruski dinastični spor (1015–1019) po uradnem sprejetju krščanstva je bila tudi izrazito politično opredeljena. Boris in Gleb sta spoštovala voljo starejšega brata Svjatopolka in prostovoljno sprejela svojo smrt, da bi na tak način preprečila nadaljnje prelivanje krvi in pokazala na minljivost zemeljskih dobrin, v danem primeru politične oblasti. Najstarejši narativni/

35 Paramonova 2010, 272–272; 282.

36 Paramonova 2010, 272–272; 282.

literarni teksti, ki pripadajo boriso-glebskemu ciklu, usodo svetih bratov simbolno vzporejajo z ubojem pravičnega Abela iz Stare zaveze in odrešilno daritvijo Jezusa Kristusa na križu. V času naraščajočih nesoglasij med staroruskimi knezi je zgled Borisa in Gleba služil kot duhovni temelj za pozive k prenehanju sporov znotraj vladajoče rodbine Rjurikovičev in posledično k ohranitvi politične edinosti Stare Rusije. Poudarjanje dejstva, da sta prva kanonizirana vzhodnoslovanska svetnika izšla iz vrst politične elite, je mogoče razumeti kot pričevanje o dvojem: prvič, kot poskus prikazovanja naraščajočega pomena nedavno sprejetih krščanskih etičnih vrednot na področju (pre)oblikovanja družbene zavesti in posledično vključitve Stare Rusije v svetovno zgodovino odrešenja; drugič, kot religiozno legitimacijo in celo svojevrstno sakralizacijo rodbine Rjurikovičev.

Obstoja kategorije svetih strastotrpcev iz vrst predstavnikov posvetne elite ni mogoče šteti za posebno značilnost staroruske kulture. Pojav knežjih ali kraljevskih strastotrpcev je bil namreč splošno razširjen v državnih tvorbah na severnih in vzhodnih periferijah takratne Evrope, ki so nedavno sprejele krščanstvo kot državno religijo. V tem kontekstu je vredno omeniti vsaj dva pomenljiva primera: primer čeških svetnikov Venčeslava in Ljudmile iz prve polovice 10. stoletja in primer norveškega jarla Magnusa Erlendsona z začetka 12. stoletja.

Viri in literatura

Izdaje virov

- Glaser, Aljaž (prev.), 2015. *Pripoved o minulih letih*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Hollingsworth, Paul, ur., prev. 1992. *The Hagiography of Kievan Rus'*. Cambridge, Massachussets: Harvard University Press.
- Ostrowski, Donald, ur. 2004. *The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis*. Harvard: Harvard University Press.
- Лихачёв, Дмитрий С. 1997b. Сказание о Борисе и Глебе. V: *Библиотека литературы Древней Руси*, zv. 1, 328–351; 527–531. Ur. Дмитрий С. Лихачёв. Санкт-Петербург: Институт русской литературы Российской академии наук.
- Милютенко, Надежда И., ur., prev. 2006. *Святые князья-мученики Борис и Глеб: Исследования и тексты*. Санкт-Петербург: Издание Олега Абышко.

Literatura

- Antonsson, Haki. 2010. The Early Cult of Saints in Scandinavia and the Conversion: A Comparative Perspective. V: *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*, 17–38. Ur. Haki Antonsson in Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols.
- Antonsson, Haki, in Ildar H. Garipzanov. 2010. Introduction: The Veneration of Saints in Early Christian Scandinavia and Eastern Europe. V: *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*, 1–14. Ur. Haki Antonsson in Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols.
- Conti, Aidan. 2010. Aelnoth of Canterbury and Early Mythopoiesis in Denmark. V: *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*, 189–206. Ur. Haki Antonsson in Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols.
- Klaniczay, Gábor. 2010. Conclusion: North and East European Cults of Saints. V: *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*, 283–304. Ur. Haki Antonsson in Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols.
- Kossova, Alda G. 1997. *All' alba della cultura russa: La Rus' kieviana (862–1240)*. Rim: Studium.
- Malmenvall, Simon. 2015. Kijevska Rusija in Pripoved o minulih letih. V: *Pripoved o minulih letih*, 175–239. Ur. Blaž Podlesnik. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Malmenvall, Simon. 2017. Narativni teksti o Borisu in Glebu med posredovanjem političnega zgleda in tolmačenjem zgodovine. *Slavistična revija* 70, št. 2: 312–322.
- Müller, Ludolf. 1967. *Die altrussischen hagiographischen Erzählungen und liturgischen Dichtungen über die Heiligen Boris und Gleb*. München: W. Fink.
- Ommundsen, Aslaug. 2010. The Cults of Saints in Norway before 1200. V: *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*, 67–94. Ur. Haki Antonsson in Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols.
- Ostrowski, Donald. 2011. Pagan Past and Christian Identity in the *Primary Chronicle*. V: *Historical Narratives and Christian Identity on a European Periphery: Early History Writing in Northern, East-Central, and Eastern Europe (c.1070–1200)*, 229–253. Ur. Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols Publishers.
- Paramonova, Marina. 2010. The Formation of the Cult of Boris and Gleb and the Problem of External Influences. V: *Saints and their Lives on the Periphery: Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c.1000–1200)*, 259–282. Ur. Haki Antonsson in Ildar H. Garipzanov. Turnhout: Brepols.

- Podlesnik, Blaž. 2009. *Kratki pregled ruske kulturne zgodovine*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Senyk, Sophia. 1993. *A History of the Church in Ukraine: To the End of the Thirteenth Century*. Rim: Pontificio Istituto orientale.
- Александров, Александр В. 2010. *Література Київської Русі: між міфопоетикою і християнським символізмом*. Одеса: Астропринт.
- Лихачёв, Дмитрий С. 1997а. Величие древней литературы. V: *Библиотека литературы Древней Руси*, zv. 1; 7–24. Уг. Дмитрий С. Лихачёв. Санкт-Петербург: Институт русской литературы Российской академии наук.
- Литвина, Анна Ф., in Фёдор Б. Успенский. 2006. *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропониимики*. Москва: Индрик.
- Назаренко, Александр В. 2001. *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков*. Москва: Языки русской культуры.
- Подскальски, Герхард. 1996. *Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.)*. Рев. Александр Н. Назаренко. Санкт-Петербург: Византинороссика.
- Ричка, Володимир. 2005. *»Київ–Другий Єрусалим« (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі)*. Київ: Інститут історії України.
- Толочко, Олексій П., in Петро П. Толочко. 1998. *Київська Русь*. Київ: Альтернативи.
- Успенский, Борис А. 2000. *Борис и Глеб: Восприятие истории в Древней Руси*. Москва: Языки русской культуры.
- Ужанков, Александр Н. 2000. Святые страстотерпцы Борис и Глеб: К истории канонизации и написания Жития. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики* 1, št. 1: 21–50.
- Федотов, Георгий П. 1990. *Святые Древней Руси*. Москва: Московский рабочий.
- Шахматов, Александр А. 2001. *Разыскания о русских летописях*. Москва: Кучково поле, Академический проект.
- Щапов, Ярослав Н. 2003. *Письменные памятники истории Древней Руси*. Москва: Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ.